

episkopatu okazała się nie do przecenienia. Poza ich zaangażowaniem politycznym istotne było bowiem także finansowe wsparcie poczynań króla. Autor w niniejszym rozdziale podkreśla wysoką frekwencję polskich biskupów przy akcie inkorporacji Prus z 1454 roku, a także kreśli stanowiska poszczególnych członków episkopatu wobec wojny trzynastoletniej, w tym szczególnie postaci biskupów Andrzeja z Bni-na, Jana Gruszczyńskiego i Jana Lutka z Brzezia. Rozdział kończy cytatem z K. Baczkowskiego zawierający główne postanowienia II pokoju toruńskiego oraz omówienie aktywności biskupów w czasie jego zawierania.

Na zakończenie należy stwierdzić, że praca, mimo iż niesie ze sobą nowe treści, a całość czyta się bardzo dobrze, to niemal każdy z rozdziałów (a szczególnie drugi) czy też podrozdziałów książki mógłby zostać znacznie rozbudowany, a większość z nich mogłaby się stać tematem odrębnego studium. Wówczas jednak niezbędne stałoby się pełne przeanalizowanie dostępnej literatury i źródeł. Subiektywna selekcja dostępnych opracowań oraz materiału źródłowego, do której zresztą Autor sam przyznaje się we wstępie niniejszej książki, sprawia, że praca T. Graffa staje się tylko, ale może i aż, bardzo dobrym punktem wyjścia do dalszych studiów nad poruszaną tu tematyką. Jako że było to zarazem jednym z jasno nakreślonych celów autora książki, należy uznać, że cel ten został osiągnięty.

Radosław Krajniak (Toruń)

„Единорогъ”: Материалы по военной истории Восточной Европы эпохи Средних веков и Раннего Нового Времени, Выпуск 1, М.: Квадрига, Москва 2009, с. 296.

„Jednorożec”: Materiały dotyczące historii wojskowości Europy Wschodniej w średniowieczu i epoce nowożytnej, wyd. 1, Wydawnictwo „Kwadryga”, Moskwa 2009, ss. 296

Recenzowana publikacja poświęcona jest historii wojen oraz organizacji wojskowych państw i narodów z terenów Europy Wschodniej w okresie średniowiecza i epoki nowożytnej. Została ona wydana przez moskiewskie wydawnictwo „Kwadryga” w 2009 roku. Głównym pomysłodawcą oraz redaktorem projektu był A.V. Małow. Wydanie książkowe liczy 296 stron.

Celem autorów jest uzyskanie przez publikację statusu periodyku, który miałby ukazywać się z częstotliwością raz bądź dwa razy w roku. Wydanie periodyczne „Jednorożec” w przyszłości zawierać będzie zarówno materiały źródłowe dotyczące historii wojskowości, jak i opracowania do wskazanego tematu. Kolejnym podstawowym celem pomysłodawców jest stworzenie wspólnej przestrzeni informacyjnej służącej nie tylko badaczom z zakresu historii wojskowości, ale również specjalistom z pokrewnych dziedzin historycznych, jak i wykazującym zainteresowanie problematyką historii wojskowości bądź ogólną historią Europy Wschodniej¹.

Niniejsze wydanie jest publikacją inicjującą tematykę ograniczoną pod względem problemowym oraz czasowym. Według pomysłodawców projektu, publikacja chronologicznie ma obejmować okres od wczesnego średniowiecza po czasy Wielkiej Rewolucji Francuskiej, która znacząco wpłynęła na rozwój zarówno cywilizacji europejskiej, jak i ogólnoswiatowej. Wiele wydawnictw europejskich już dostatecznie naświetliło tematykę dotyczącą wojen Republiki Francuskiej oraz Francji Napoleona, dlatego w niniejszej publikacji problematyka ta celowo miała być pominięta. Ramy geograficzne obejmujące obszar Europy Wschodniej są w pewnym stopniu umowne i płynne. Wiąże się to ze swoistą specyfiką regionu, gdyż w rozpatrywanym okresie stykały się tam ze sobą trzy cywilizacje: wschodniochrześcijańska, zachodniochrześcijańska oraz kultura islamu. Podejmowana problematyka jest również szczególnie pod względem tematycznym, gdyż sztuka prowadzenia wojen na przestrzeni dziejów ludzkości, nawet z uwzględnieniem odmienności narodowych, pozostawała dziedziną międzynarodową.

Periodyk jest skierowany przede wszystkim do znawców z zakresu historii wojskowości, jednakże ważnym celem autorów projektu jest uczynienie publikacji lekturą przystępną dla szerszego koła czytelników, a mianowicie dla historyków specjalizujących się w innej tematyce, badaczy innych epok, wykładowców, studentów, uczniów szkół średnich – czyli dla każdego i wszystkich, którzy dzieliliby zamiłowanie do historii wojskowości. Planowo „Jednorożec” ma być wydawany w postaci książki, z której połowa ma zawierać teksty źródłowe, niewprowadzane dotąd do obiegu naukowego bądź publikowane jedynie częściowo, czy też zawierające błędy wydawnicze. Publikowane mają być również dokumenty, których poprzednie wydania należą do stosunkowo rzadkich albo w przypadku braku we wcześniejszych publikacjach komentarza naukowego, bądź komentarz ten zdezaktualizował się.

¹ Предисловие, [w:] *Единорогъ: Материалы по военной истории Восточной Европы эпохи Средних веков и Раннего Нового Времени*, ред. А. В. Малов, Выпуск 1, Москва 2009, с. 6.

Periodyk ma składać się z dwóch zasadniczych części zatytułowanych „Publikacje” (wydania źródłowe) i „Artykuły”. Części te w przyszłości, według zamierzeń autorów, mają być poszerzane o kolejne rozdziały.

Cześć zatytułowana „Publikacje” jest obowiązkowa dla każdego wydania i teoretycznie każde następne wydanie „Jednorozca” może zawierać tylko dany rozdział.

W części „Artykuły” umieszczane mają być zarówno krótkie opracowania wprowadzające do obiegu naukowego pewną, tematycznie odpowiednią, warstwę informacyjną, jak i gruntowne badania, które w przyszłości mogą okazać się szczególnie ważnymi działaniami w całej monografii².

W przyszłości autorzy projektu planują dodanie takich rozdziałów, jak „Informatory, wykazy, streszczenia”, „Krytyka, historiografia, bibliografia” oraz „Dziedzictwo naukowe”. W związku z brakiem odpowiedniej bazy różnorodnych pomocy naukowych służących badaczom, priorytetową ma okazać się cześć poświęcona „Informatorom, wykazom i streszczeniom”. Już w drugim wydaniu „Jednorozca” przywidziane jest ukazanie się materiałów informacyjnych, recenzji oraz historiografii i bibliografii³.

Cześć „Publikacje” mieści się na stronach 5–152, natomiast „Artykuły” – 153–293. Część pierwsza jest poprzedzona Wprowadzeniem, z kolei po części drugiej jest zamieszczony nekrolog poświęcony Romanowi Grigorowiczowi Skrynnikowu, rosyjskiemu historykowi, pracownikowi Państwowego Uniwersytetu w Sankt-Petersburgu (s. 294, autor nekrologu – I. O. Tiumiencev).

Spis treści został umieszczony na s. 295, po nim znajduje się kilka propozycji wydawniczych zrealizowanych przez „Kwadrygę”, które nie są objęte numeracją.

W recenzowanej pozycji można wyróżnić trzy główne tematy podjęte przez badaczy: Tatarzy i Ruś, Smuta w Rosji wieku XVII, Walka o Ukrainę i hetmaństwo I.O. Wygowskiego.

Pierwszy rozdział monografii „Publikacje” zawiera materiały źródłowe. Publikacje źródeł zostały przygotowane przez sześciu autorów.

Pierwsza publikacja autorstwa A.W. Małowa zatytułowana *Торопецкая верстальная десятина 114-го (1605/06)–115-го (1606/07) гг.*⁴ została opracowana w ramach projektu badawczego pt. „Historia wojny smoleńskiej 1632–1634” (s. 7–75). Tematyka pierwszej w historii Rosji wojny domowej w ciągu ostatniej dekady przyciągała sporą uwagę badaczy, wynikiem czego są liczne konferencje i pra-

² Ibidem, s. 5.

³ Ibidem, s. 6.

⁴ Десятина – rodzaj dokumentu, jako bardziej szersze określenie wydawca stosując termin „spisok”, czyli wykaz, jednak terminy te, według niego, nie są równoznaczne; A. В. Малов, *Торопецкая верстальная десятина 114-го (1605/06) – 115-го (1606/07) гг.*, [w:] *Единорогъ*, s. 7–75.

ce naukowe jej poświęcone. Zadziwia jednak fakt, że do tej pory nikt z historyków nie podjął się trudu opublikowania tak znaczącego dokumentu przechowywanego w Rosyjskim Archiwum Państwowym Akt Dawnych. Źródło zostało poprzedzone uwagami wydawcy co do powstania dokumentu oraz kwestii spornych związanych z jego strukturą. Opracowano je zgodnie z „Zasadami wydawania dokumentów historycznych w ZSSR”⁵. Sam tekst źródłowy obejmuje s. 12–63. Wydawca opracował również indeks osobowy obejmujący s. 64–75, co podnosi wartość publikowanego dokumentu.

Kolejną publikacją autorstwa T. Bohuna jest opracowanie listu podskarbiego WKL, Hieronima Jarosza Wołłowicza⁶, traktującego o nieudanej wyprawie hetmana J. K. Chodkiewicza do Moskwy (1612)⁷. Rękopis znajduje się w PAN w Kórniku. Wydany dokument jest nie tylko źródłem ciekawym, lecz poniekąd unikatowym, gdyż otwiera kuluary zaszłego konfliktu pomiędzy najwyższymi urzędnikami Rzeczypospolitej: wybitnymi politykami i dowódcami wojskowymi – wielkim hetmanem litewskim Janem Karolem Chodkiewiczem a wojewodą braclawskim Jakubem Potockim. List Wołłowicza, opisujący wydarzenia zaszłe na pograniczu litewsko-moskiewskim w 1612 roku, pozwala lepiej zrozumieć ówczesną złożoną sytuację WKL. Dokument został przetłumaczony i wydany w języku rosyjskim.

Kolejnym źródłem umieszczonym w „Jednorozcu”, a dotyczącym walk narodowo-wyzwoleńczych, jest publikacji O. A. Kurbatowa – dokument o uczestnictwie L. S. Pleszczowa w wydarzeniach zaszłych w Tychwinie w 1613 roku⁸. Stanowi on ważne źródło do badań nad historią konfliktu rosyjsko-szwedzkiego, traktuje bowiem o słynnej obronie monasterów w Tichwinie.

V. A. Kadik opracował dwa źródła, a mianowicie dwa spisy z Rostowa, za rok 1631 i 1634⁹. Dokumenty te są ciekawym materiałem badawczym, gdyż przedstawiają stan rostowskiego „служилого города” tuż przed rozpoczęciem wojny smoleńskiej. Autor bardzo szczegółowo analizuje dokumenty, wskazując na proces ewolucji „служилого города”. Dodatkowo, na końcu publikacji został opracowany przez wydawcę indeks osobowy (s. 135–141).

⁵ Zasady te zostały opracowane w 1990 r. Zob.: *Правила издвния исторических документиов в СССР*, Москва 1990.

⁶ List adresowany do biskupa warmińskiego, Szymona Rudnickiego.

⁷ Т. Бохун, *Письмо Херонима Яроша Воллрвича о несостоявшемся походе гетмана Я.К. Ходкевича на Москву (1612)*, [w:] *Единорогъ*, s. 76–85.

⁸ А. О. Курбатов, *Документ об участии Леонтия Степановича Плещева в событиях Тихвинского осадного сидения 1613 г.*, [w:] *Единорогъ*, s. 86–88.

⁹ В. А. Кадик, *Ростовские десяти 1632 и 1634 гг.*, [w:] *Единорогъ*, s. 89–141.

Publikacja źródłowa A. V. Vinogradova przedstawia portrety szwedzkich dowódców wojennych z okresu Karola X Gustawa¹⁰. Portrety te zostały zgromadzone przez carskiego urzędnika F. F. Wigila (1786–1856). Kolekcja obecnie znajduje się w bibliotece Uniwersytetu Moskiewskiego. Dla niniejszej publikacji autor wybrał sześć portretów dowódców wojskowych służących Karolowi X. Wszyscy zaprezentowani dowódcy brali udział w wojnie północnej, a ich portrety wycięte są z ilustrowanego czasopisma „Teatr Europy”. Wydawca opracował rys biograficzny feldmarszałków i umieścił ich podobizny.

Ostatnia publikacja źródłowa z pierwszej części recenzowanej pozycji jest autorstwa D. Z. Feldmana i przedstawia rzadki dokument z 2. poł. XVII w. traktujący o służbie ochrzczonego Żyda w carskiej armii¹¹. Wydany dokument jest ciekawym polem badawczym, gdyż odzwierciedla stosunek centralnej władzy administracji carskiej wobec Żydów-chrześcijan. Informacja zawarta w wydanym źródle jest unikatowa, gdyż kwestie odbywania służby wojskowej przez ochrzczonego Żydów w carskiej armii w XVII wieku nie są, ogólnie rzecz biorąc, znane i wymagają żmudnej pracy badawczej.

Część druga „Jednorozca” składa się z ośmiu artykułów o problematyce militarnej. J. V. Sielezniew jest autorem pracy o działaniach taktycznych i ulokowaniu pułków podczas bitwy na Polu Kulikowym między wojskami ruskimi a Złotą Ordą¹². W swoim studium historyk dokonuje analizy porównawczej źródeł, jakimi są latopisy.

Artykuł A. V. Bielakova jest poświęcony tematowi służby Tatarów z okolic Mieszczory (wyróżniającej się szczególnym statusem w składzie Księstwa Moskiewskiego) w wojskach kniaziów i carów ruskich¹³. W swojej pracy autor dokonał przeglądu historycznego procesu kształtowania się sytuacji prawnej osiadłych Tatarów z okolicy Mieszczory oraz ich wykorzystywaniu w celach wojennych na przestrzeni wieków XV–XVII. Badacz dowodzi, że położenie tej grupy ludności napływowej w omawianym okresie zależało od tego, na ile potrafiła ona być elastyczna wobec dynamicznie zmieniającej się wówczas sytuacji w kraju.

Kolejna praca recenzowanego wydania poświęcona jest kwestiom reorganizacji kawalerii rosyjskiej w połowie XVI wieku oraz przyczynom zreformowania woj-

¹⁰ А. В. Виноградов, *Портреты шведского генералитета эпохи Карла Густава в коллекции Ф.Ф. Вигеля*, [w:] *Единорогъ*, s. 142–147.

¹¹ Д. З. Фельдман, *Редкий документ о службе выкреста-еврея в русской армии во второй половине XVII в.*, [w:] *Единорогъ*, s. 148–152.

¹² Ю. В. Селезнев, *К вопросу о тактической расстановки войск на Куликовом поле*, [w:] *Единорогъ*, s. 153–159.

¹³ А. Б. Беляков, *Служилые татары Мещерского края XV–XVII вв.*, [w:] *Единорогъ*, s. 160–195.

ska carskiego¹⁴. Badacz O. A. Kurbatov dowodzi, że ówczesne przekształcenia wojska miały podłoże ideologiczne; proponuje także odrzucenie wcześniej stosowanych metod w badaniach nad kwestiami rosyjskiej sztuki wojennej. Poza tym artykuł zawiera aneks dotyczący wojska Iwana IV podczas drugiej wyprawy do Kazania¹⁵, co podnosi wartość pracy.

Próba odtworzenia wizerunku honorowego dworzanina służącego na dworze moskiewskim została podjęta w pracy A. O. Fiedorova¹⁶. Autor podjął się stosunkowo trudnego zadania, rekonstrukcja taka wymagała bowiem bardzo dobrej znajomości źródeł zarówno historycznych, jak i archeologicznych. Poza tym niezbędna była konfrontacja źródłowa. Jako podstawa do badań została wykorzystana rycina z połowy XVI wieku zawarta w książce *Notatki o Moskwie* autorstwa S. Herbersteina.

M. B. Bułgakov w swoim artykule zajął się opisaniem chorągwi pułków riazzańskich z końca lat 30. XVII wieku, kiedy to rozpoczął się proces reorganizacji wojska¹⁷. Z badań historyka wynika, że setnie riazzańskie walczyły w obronie ojczyzny, mając nad sobą chorągwie z wizerunkami symbolizującymi pomoc boską, odzwierciedlającymi wiarę w zwycięstwo, siłę oraz zapal do walki.

Następny artykuł autorstwa T. G. Tairowej-Jakovlewej jest wersją skróconą jednego z rozdziałów powstającej monografii tejże autorki poświęconej hetmanom Ukrainy¹⁸. W zamieszczonym artykule badaczka zajęła się prezentacją sylwetki Iwana Wygowskiego – postaci wzbudzającej kontrowersyjne opinie wśród historyków rosyjskich i ukraińskich. Tradycyjnie przez większość znawców dowódca ten jest uważany za zdrajcę, jednak autorka artykułu nakreśliła sylwetkę Wygowskiego w innym świetle, podkreślając, że hetman po złożonej w 1648 roku przysiędze był wiernym sojusznikiem, a następnie i kontynuatorem planów i dążeń Bohdana Chmielnickiego.

Tematyce jesiennej wyprawy pułku białogrodzkiego na Ukrainę w 1658 roku jest poświęcona praca I. B. Babulina¹⁹. Walka o państwo ukraińskie za czasów piastowania buławy hetmańskiej przez Iwana Wygowskiego nie została do tej pory do-

¹⁴ O. A. Курбатов, *Реорганизация русской конницы в середине в.: идейные источники и цели реформ царского войска*, [w:] *Единорогъ*, s. 196–227.

¹⁵ Źródło to obecnie przechowywane jest w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych (ф. 196, оп. 1.1529, л. 246).

¹⁶ А. О. Федоров, *Реконструкция облика знатного дворянина на московской службе (первая половина – середина XVI в.)*, [w:] *Единорогъ*, s. 228–238.

¹⁷ М. Б. Булгаков, *Сотенные знамена рязанских полковых воевод 1638–1639 гг.*, [w:] *Единорогъ*, s. 239–248.

¹⁸ Т. Г. Тайрова-Яковлева, *Иван Выговски*, [w:] *Единорогъ*, s. 249–253.

¹⁹ И. Б. Бабулин, *Поход Белгородского полука на Украину осенью 1658 г.*, [w:] *Единорогъ*, s. 254–289.

statecznie naświetlona przez historyków ukraińskich, prace wcześniejsze traktowały ten temat dosyć powierzchownie, dlatego badania autora niniejszego artykułu wydają się potrzebne, a wykorzystane i przedstawione źródła w zupełnie inny sposób naświetlają mało zbadane karty wydarzeń, podważając przy tym rozpowszechnioną współcześnie w ukraińskiej historycznej nauce koncepcję „ukraińsko-rosyjskiej wojny”²⁰. Autor poddaje krytyce wcześniejsze nieliczne badania tego tematu w związku z wykorzystaniem przez badaczy jedynie źródeł narracyjnych. W swoim artykule I. B. Babulin wykorzystuje źródła archiwalne przechowywane w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych.

Recenzowane wydanie zamyka artykuł D. Z. Feldmana o Żydach ochrzczonych służących w pułkach słowianoserbskich w Rosji w wieku XVIII²¹. Autor ustalił, że odsetek ochrzczonych Żydów na służbie w wojsku carskim w wieku XVIII sięgał zaledwie 1%.

Książka stanowi *novum* na rynku wydawniczym z racji tego, że upowszechnia informacje dostępne dotychczas wąskiej grupie badaczy. Odnosi się to zarówno do specjalistów w zakresie wojskowości, jak i znawców dziedzin pokrewnych. Ten cel autorów z pewnością został osiągnięty. Wielce pożądanym sukcesem w przyszłości byłoby z kolei wywołanie zainteresowania książką również wśród historyków i miłośników wojskowości pochodzących z Europy Zachodniej.

Viktoria Dzianisava (Toruń, Mińsk)

Jacek Krupa, *Żydzi w Rzeczypospolitej w czasach Augusta II (1697–1733)*, Kraków 2009, ss. 260

Dwa lata temu na polskim rynku wydawniczym w ramach Studia Judaica Cracoviensia Series Dissertationum III ukazała się monografia pióra Jacka Krupy zatytułowana *Żydzi w Rzeczypospolitej w czasach Augusta II (1697–1733)*. Autor recenzowanej monografii – dr Jacek Krupa jest obecnie wykładowcą na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, gdzie zatrudniony jest na stanowiu-

²⁰ Ibidem, s. 254.

²¹ Д. З. Фельдман, *Крещенные евреи в составе словяно-сербских полков России в середине XVIII в.*, [w:] *Единорогъ*, s. 290–293.